

# **I. KAHRAMANMARAŞ SEMPOZYUMU**

**6-8 MAYIS 2004**

**KAHRAMANMARAŞ**

**ORGANİZASYON**

**MARAŞDER- KAHRAMANMARAŞ BELEDİYESİ**

**KATKI**

Kahramanmaraş Valiliği- Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi  
Kahramanmaraş Ticaret ve Sanayi Odası

## MARAŞ MİLLİ MÜCADELESİNDE DİN ADAMLARI

Dr. Recep Çelik\*

İngilizler kendileri için jeopolitik öneme sahip Maraş'ı Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesini bahane ederek 22 Şubat 1919'da işgal etmişlerdir. Max Andriyo komutasındaki İngiliz kuvvetleri, bir Hint süvari alayından ibaret olup subay ve erlerinin bir kısmı müslümanlardan meydana gelmekte idi<sup>1</sup>.

İşgal üzerine Maraş'ta ve özellikle Süleymanlı (Zeyton)'da bulunan Ermeniler de göçe tabi tutulmuşlardı. Ancak, İngilizlerin Maraş'ı işgali üzerine yaklaşık 1500 civarındaki bir Ermeni kafilesi geri gelmişti. İngilizlerden gerek maddi gerekse manevi güç alan Ermeniler Maraş'ın işgal edilmesinden sonra faaliyete geçerek Türklere karşı çeşitli entrika, yalan ve iftiralara başlamışlardı.

İşgalden sonra çok geçmeden şehirde vaziyet gerginleşmiştir. Bunun üzerine Max Andriyo bir takım mühim meselelerin görüşülmesi için Maraş ileri gelenlerinden bazılarının Amerikan Koleji'nde toplanmalarını istemiştir.

Toplam yedi kişiden meydana gelen şahısların hepsi de din adamı özelliğinde bulunan kimselerdi. Bunlar: Maraş Müftüsü Tekerekzâde Hacı Mehmet Tevfik Efendi<sup>2</sup>, Müderris Dayızâde Hacı Mehmet Emin Efendi, Eytam Müdürü Müderris İlyas Efendizâde Hasan Refet Hoca<sup>3</sup>, ulemadan Karaküçükzâde Keskin Hacı Mehmet Efendi, Livâ Müderrisi Seyithanzâde

\* Başbakanlık Osmanlı Arşivi Uzmanı.

<sup>1</sup> M. Nedim Kutlusoy, "Milli Mücadeleden Bir Yaprak, Maraş Destanı", *Kuvâ-yı Milliye Dergisi*, sayı 23, Şubat 1960, s. 7-8; Hüsameddin Karadağ, *İstiklal Savaşında Maraş*, Mersin 1943, s. 5; Ali Sezai Kurtaran, "Türk İstiklal Savaşında Maraş Milli Mücadelesine Ait Tarihçe", *Hizmet Gazetesi*, 15. 5. 1957, nr. 34; Celal Coğalan-Halit Kurtaran, *Her Yönüyle Maraş*, İstanbul 1963, s. 17; Bu eserlerde işgal tarihi 23 Şubat 1919'dur. Ayrıca bkz. *Takvim-i Vekayi*, 10 Kasım 1918, nr. 3390, *TİH*. c. I, s. 78, 404; c. IV, s. 13, 50; ATASE, KI. 64, D. 220/251, F. 73/19; Jaeschke, a. g. e., s. 18; Adil Bağdadlılar, *Uzunluk İstiklal Harbinde Kahramanmaraş*, İstanbul 1974, s. 24; Emekli Tümgeneral Cemal, "İstiklal Savaşımızda Adana, İzmir, Ayvalık ve Ödemiş Bölgesinde Düşman İşgalinin İlk Günleri ve İlk Kurşun", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, sayı 309, Mayıs 1987, s. 23; Murat Sertoğlu, "Kendini Kurtaran Şehir Kahramanmaraş'ın Destanı", *Tercüman Gazetesi*, 19 Mart 1970, sayı 3025; Zeki Doğdu, "Kahramanmaraş Nasıl Kurtuldu", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, sayı 257, Mart 1976, s. 93; Akbiyık, a. g. e., s. 15-16.

<sup>2</sup> Tekerekzâde Hacı Mehmet Tevfik Efendi: 1843 (1259)'te Maraş'ın Ekmekçi Mahallesi 54/1 numaralı evde doğdu. Şöhrete Tekerekzâde'dir. Babası ulemadan Maraş eski Müftüsü Boğazkesin Camii imâmı, Hatuniye Camii hatibi Mustafa Efendi, annesi Emine Hatun idi. Hacı Mehmet Efendi ilk tahsilini Boğazkesen Camii bitişiğindeki medresede Kur'ân, Sarf, Nahiv, Akaid, Ferâiz ve Heyet'e dair bazı risaleleri babasından; Mantık ve Meân'yi Müderris Hacı Hasan Efendi'den; Tefsir, Hadis, Âdâb, Usul-i Fıkıh, Ulûm-ı Âliye ve Aliyye'yi de öğrenerek icazetini Müderris Hacı Osman Efendi'den almıştır. Tekerekzâde Hacı Mehmet Efendi, eski Müftü Kanadıkırkzâde Mustafa Efendi'nin yanında uzun süre fetva müsevvidlği yaptı. İlk memuriyeti olan Maraş Bidayet Mahkemesi Azalığı'na 4 Ağustos 1903 (20 Ca 1321)'te 250 kuruş maaşla tayin olundu. Daha sonra çeşitli memuriyetlerde bulunan Hacı Mehmet Efendi, 1 Aralık 1910 (18 Teşrin-i Sâni 1326)'da 600 kuruş maaşla Maraş Müftülüğü'ne atandı. 19 Mart 1915 (10 Mart 1331)'de bir süre Maraş Kadılığı'na da vekâlet etti (Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA), nr. 2195). Milli Mücadele'nin başlamasıyla "millî hareket" in yanında yer aldı. Yeni hükümetin millî isteklere uygun kurulması için Hacı Mehmet Tevfik Efendi şehrin ileri gelenleri ile birlikte Meclis-i Mebusân'a telgraf çekti. Maraş müftüsü olarak Ankara Fetvası'nı imzaladı (*Hâkimiyet-i Milliye*, nr. 27, 5 Mayıs 1336/1920). Maraş'ın işgali ile birlikte her türlü teşkilatlanma içerisinde bulunmuş, Maraş'taki İngiliz ve Fransız yöneticileriyle de görüşmelerde bulunmuştur. Maraş'ın kurtuluşuna kadar bu çalışmalarını büyük bir gayretle sürdürmüştür. Hakkında daha fazla edinilemeyen Hacı Mehmet Tevfik Efendi 1922 yılında müftülüğü bırakmıştır (Recep Çelik, *Milli Mücadelede Din Adamları*, c. II, İstanbul 1999, s. 79-117).

<sup>3</sup> Hasan Refet Efendi (Kahramanmaraş 1279): Büyük Cami İmamı Müderris İlyas Efendi'nin oğludur. İlk öğrenimini Ekmekçi Mahallesi Sibyan Mektebinde tamamladı. Babasından özel dersler aldı. Nebeviye Medresesi'nde okudu. Maraş Evkaf Müdürlüğü yaptı. 1908'de liva maarif, 1909-1910 yıllarında Asker Alma Komisyonlarında çalıştı. 1909'da İl Genel Meclisine Maraş üyesi olarak seçildi. Maraş Eytam Müdürlüğüne atandı. T.B.M.M.'nin I. döneminde Maraş milletvekilliği yaptı. Meclisin açılışında hazır bulundu. Şer'iyye ve Evkaf, İrşad, Adalet, Millî Eğitim ve PTT Komisyonlarında çalıştı. 1922'de Rusya'dan gelecek yetim çocukların iâşe ve ibâtesi için kurulan komisyonda görev aldı. 1922'de Maraş müftüsü oldu. 1929'da öldü. Bkz. Çoker, a. g. e., c. III, s. 739-740; Yalçın Özalp, *Gazilerimizin Dilinden Milli Mücadele'nin İlk Zaferi*,

Osman Efendi, Müderris Leblebicizâde Hafız Ali Efendi, Emir Abdülcelilzâde Şeyh Ali Sezai Efendi idiler<sup>4</sup>.

Görüşme için yola çıkan heyet, İngiliz askerlerinin kontrolünde Amerikalı Misyoner Mekalim'in evine götürülmüştür.

Bir süre sonra, Mutasarrıf Ata Bey de oraya gelmiştir<sup>5</sup>. Toplantıda gayr-ı müslimlerden murahhas ve papazlar da bulunuyordu.

İşgal Kuvvetleri Komutanı Andriyo, Maraş'ın içinde, köy ve kasabalarında bulunan Hristiyanlara Osmanlı Hükümeti ve İslâm ahali tarafından yapılan tecavüzler sonucunda Hristiyanların nüfus ve mal bakımından büyük zararlara uğradığından bahsederek söz konusu tecavüzlerin önlenmesi hususunda müslümanlara gerekli nasihatlerde bulunulmasını istemiştir.

Ayrıca hiçbir ferdin şahsî hukukuna müdahale ve taarruz edilmeyerek sükunet içinde yaşanması gerektiği üzerinde durarak buna uymayanların cezalandırılacağını ileri sürmüştür. Andriyo sözlerini tamamlayınca Şeyh Ali Sezai Efendi söz alarak şunları söylemiştir:

“İşgal kumandanının Maraş'ta tarafsız olarak asayişin temini hususunda tedbir alması takdir edilecek bir insaniyet görevidir, adalet ve medeniyet tavrıdır. Bunu hürmetle karşılız. İngiltere Devleti medeniyetperver bir devlet olup Osmanlı Devleti ile münasebetlerinin dostâne olduğu tarihte sabittir. Gayr-ı müslimler hakkında müslümanlara isnat olunan tecavüzlerin aslı yoktur. Eğer, Osmanlı Devleti gayr-ı müslimlere zulüm ve tecavüzlerde bulunmuş olsa idi, bugün onlarda servet ve malları olmayacaktı. Zaten Osmanlı Hükümet de daireleri onlara her zaman açık olup işleri ve müracaatları görülmektedir. Türkler sabır ve sükunete davet edilmektedir. Onlar da olgunluklarını ve sükunetlerini muhafaza etmektedirler. Ermeni ve Hristiyan din adamları, Ermenilerin yaptıkları tecavüzlere rıza göstermeyerek nasihatte bulunmuşlar ise de kabul görmemiştir. Yüzde seksen nisbetinde ekseriyeti teşkil eden necip Türk milletinin maksadı kimse ile uğraşmak olmayıp şeref ve şanı ile mütenasip olarak sulhün neticesini beklemektir<sup>6</sup>”.

Maraş'ı sekiz ay işgalleri altında bulunduran İngilizler bu esnada milletin hislerini ve dinî duygularını rencide etmekten kaçınmak suretiyle halkla barışık olmayı tercih etmişlerdir. İşgalin ilk gününden itibaren gösterdikleri tavırlarında hep bu hava hâkim olmuştur. Nitekim sözde Ermeniler ile Müslümanlar arasındaki anlaşmazlıkları gidermek için Maraş halkının büyük itibar gösterdiği din adamlarını muteber ve muhatap kabul etmeleri bunun açık bir göstergesi idi.

### **Maraş'ın Fransızlarca işgali ve Ermenilerin faaliyetleri**

Ekim 1919 başlarında İngilizlerin Maraş'ı Fransızlara devredeceği hususundaki haberler etrafa yayılmaya başlamıştı. İşgal haberinin Maraş'ta duyulması büyük heyecan meydana getirmiştir. Ancak, Maraş halkı gerçek durumun ne olduğunu bilmemekte idi. Ve antlaşmayı da resmen öğrenmemişlerdi. Konuyla ilgili haberler dolaylı olarak Adana vilayetinden geliyordu.

Bu haberlerin dilden dile dolaştığı günlerde Kadızâde Hacı Hasan Fehmi Efendi, Şeyh Ali Sezai Bey'le görüşerek<sup>7</sup> Maraş, Zeyton, Hınıs ve Haçin gibi yerlerden toplanan Ermeni fedailerini ile dolu Fransız kuvvetlerinin İngiliz kuvvetleri ile yer değiştirmek üzere Maraş'a geleceği haberinin alındığını söylemiştir.

Hacı Hasan Fehmi Efendi, Şeyh Ali Sezai Bey'den rica ederek, İngiliz İşgal Kuvvetleri Siyasî

Ankara 1986, s. 18.

<sup>4</sup> Karadağ, a. g. e., s. 7; Akbıyık, a. g. e., s. 24

<sup>5</sup> Bağdatlıoğlu, a. g. e., s. 28; aynı yer.

<sup>6</sup> ATASE, Kl. 64, D. 220/251, F. 73-1; Bağdatlıoğlu, a. g. e., s. 30; Karadağ, a. g. e., s. 7-8; Sezai Kurtaran, a. g. m., Tefrika nr. 3-6.

<sup>7</sup> A. Sezai Kurtaran, “Türk İstiklal Savaşında Maraş Milli Mücadelesine Ait Tarihçe,” *Hizmet Gazetesi*, 15.5.1957, Tefrika nr. 15.

Memuru Yüzbaşı Hasan Rufai'ye gitmesini, onunla görüşmesini ve bu hususta kesin bir bilgi almasını istemiştir. Şeyh Ali Sezai Bey, daha işgalin ilk günlerinden beri Yüzbaşı Hasan Rufai ile iyi görüşüyordu. Şeyh Ali Sezai Bey, İngilizlerin Maraş'tan çekilip yerine Fransız kuvvetlerinin geleceğini haberinin doğru olup olmadığını Hasan Rufai Bey'e sormuş, o da kuvvetlerin değişme haberinin gerçek olduğunu ve bunun Ermenilerin şikayet ve müracaatlarından ileri geldiğini bildirmişti<sup>8</sup>.

Bunun üzerine, heyet Hasan Rufai Bey'in yanından ayrılmıştır. Kadızâdelerin konağında bir araya gelerek konuyu görüşmüşler ve bir telgraf kaleme almayı uygun görmüşlerdir. Bu arada Dr. Mustafa Bey'in, Ulu Camii İmamı Dayızâde Hoca Efendi'den camide toplanacak esnaf ileri gelenlerine telgrafın imzalanması hususunda yardımda bulunması çabaları sonuçsuz kalmıştır<sup>9</sup>.

Yazılan telgraf, şehrin ileri gelenleri tarafından imzalanmış ve bilahare -Müftü Tekerekzâde Hacı Mehmet Tefvik Efendi'den bir cevap alınmadığından- Şeyh Ali Sezai Bey tarafından mühürlenmiştir. Ulu Cami'de hazır bulunan esnaf ileri gelenleri ile halka Şeyh Ali Sezai Bey tarafından bir konuşma yapılmıştır.

Şeyh Ali Sezai Bey konuşmasında, Maraş'taki İngiliz kuvvetlerini kendi emellerine alet edemeyen Türk düşmanı Ermenilerin, bu defa çeşitli şikayet ve teşebbüslerle Fransız kuvvetlerinin gelmesini istediklerini, çünkü Fransız kuvvetleri içinde Türkler aleyhinde faaliyetlerde bulunan Ermenilerin olduğunu ve İngiliz kuvvetlerinin yerine Fransız kuvvetlerinin Maraş'a gelmelerinin kesinleştiğini söylemiştir.

Ayrıca, din ve devletin selameti için Allah'a güvenle tek kalb olarak, lisanen, bedenlen, mâlen çalışılması gerektiğini, bu hususun ihmal edilmesinin vebal olacağını, son pişmanlığın fayda vermeyeceğini, bu zamanda hükümetten yardım beklemenin imkânsız olduğunu ve el, dil, gönül birliği ile çalışılmasının önemini belirttikten sonra, vatani ve milleti korumak gayesiyle muhtelif unsurlar arasında sükuneti sağlamak amacıyla hükümete yazılan telgrafı Mevlevi şeyhi Salim Efendi ve arkadaşları Hariciye Nezareti'ne göndermişlerdi.

Bunun üzerine telgraf Dr. Mustafa Bey tarafından okunmuştur. Telgraf, cemaat tarafından kabul görek imzalanmış ve 16 Ekim 1919 tarihinde Padişaha, İtilaf Devletleri elçiliklerine ve Mısır'da bulunan İngiliz Kuvvetleri Kumandanı General Allenby'e gönderilmiştir<sup>10</sup>.

Fakat bu girişimlerin hiçbiri Fransa'yı işgal kararından vazgeçirmemiştir. Şehir, Yüzbaşı Fouquet komutasında, içlerinde Ermeni kuvvetlerinin de bulunduğu bir Fransız gücü tarafından 30 Ekim 1919 tarihinde işgal edilmiştir<sup>11</sup>.

Maraş'ın işgali haberinin duyulması üzerine yurdun dört bir yanından İstanbul Hükümeti'ne protesto telgrafları gönderilmiştir<sup>12</sup>.

### Sütçü İmam (Uzunoluk) hadisesi

Fransızların Maraş'ı işgalinden sonra olaylar tırmanmaya başlamıştır. İlk olay, Sütçü İmam<sup>13</sup>

<sup>8</sup> Kurtaran, *a. g. m.*, Tefrika nr. 15-17, 15 Mayıs 1957.

<sup>9</sup> Kurtaran, *a. g. m.*, Tefrika nr. 18; Akbıyık, *a. g. e.*, s. 63.

<sup>10</sup> Bkz. *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1918-1919)*, c. II, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayını, Ankara 2002, s. 81-82; Kurtaran, *a. g. m.*, Tefrika nr. 19; Nedim Evliya, "Maraşın Kurtuluşu", *Aylık Ansiklopedi*, c. II, Maraş 1946, s. 722; Abadi, *Türk Verdünü Gaziantep*, Çev: Necmeddin, Dersaadet 1339, s. 15-19; Bağdatlıoğlu, *a. g. e.*, s. 34; Karadağ, *a. g. e.*, s. 9.

<sup>11</sup> BOA. DH. ŞFR. 105/80; DH. ŞFR. 105/140; DH.ŞFR. 106/11; Abadi, *a. g. e.*, s. 30; Karadağ, *a. g. e.*, s. 10; Bağdatlıoğlu, *a. g. e.*, s. 45; *TİH*, c. IV, s. 57; Özalp, *Milli Mücadelenin İlk Zaferi*, Ankara 1976, s. 41-43, Kutlusoy, *a. g. m.*, sayı 23, s. 8-9.

<sup>12</sup> Geniş bilgi için bkz. HR-SYS, 2542-4/14; 2542-5/1-2; 2542-5/9; 2542-5/11; 2542-5/22; 2542-6/1-2; 2542-6/28-30; 2542-7/28; 2542-7/3-5; 2542-7/34; 2542-10/28-30; 2543-5/28; 2555-2/23.

<sup>13</sup> Sütçü İmam [Kireççi]: Babası Ömer Efendi'dir. Uzunoluk Camii'nin imamlığı yapıyor, maişetini süt ve simit satarak temin ediyor idi. 31 Ekim 1919 günü hamamdan çıkan müslüman hanımlara Ermenilerin saldırması üzerine ilk kurşunu sıkarak Maraş'ta kurtuluş mücadelesini başlattı. 1922'de vefat etti. Bkz. Özalp, *Gazilerimizin Dilinden...*, s. 24.

hadisesidir. Uzunoluk Camii'nde ücretsiz olarak imamlık yapan Sütçü İmam, geçimini temin için sütçülük yapıyordu<sup>14</sup>. Fransızların Maraş'ı işgalinin ilk günleri idi. 31 Ekim 1919 cuma günü Fransızlardan güç alan Ermeniler, Maraş sokaklarına dağılmışlar, önlerine gelen Türklere hakaret ediyorlar, millete, dine ve mukaddesata dil uzatıyorlardı. Fransız askerleri ise, bu duruma seyirci kalıyordu. Ermeni askerlerinden birisi içtiği içkinin de tesiriyle sarhoş olup hamamdan çıkan bir Türk kadınına saldırarak peçesini yırtmış ve: "Artık burası Türklerin değil, Fransız memleketinde peçe ile gezilmez" diyerek kadıncağıza ilişmek istemiştir. Peçesi yırtılan kadın bayılması üzerine hadiseyi Kel Hacı'nın kahvesinden gören Türkler hemen dışarı çıkıp olay yerine gelmişlerdir. Ermenilere ihtarda bulunarak yollarına devam etmelerini söylemişler ise de, Ermeniler kötü sözlerle karşılık verip silahla mukabele etmişlerdir. Bu sırada Çakmakçı Sait, Ermeni kurşunlarıyla yaralanmıştır. O esnada olayı gören Sütçü İmam, tabancasını çekerek Ermeni askerini vurarak yaralamıştır. Silah seslerine, henüz şehri terketmemiş olan İngiliz askerleri de gelmiş, mütecaviz Ermenileri karargâha götürmüşlerdir. Sütçü İmam, ise hemen olay yerinden uzaklaşarak izini kaybettirmiştir. Sütçü İmam'ın yakalanması için Fransızlar ve Ermeniler tarafından yapılan aramalar sonuçsuz kalmış ve Osmanlı yöneticileri nezdindeki başvurulardan bir netice elde edilememiştir<sup>15</sup>. Uzunoluk Hadisesi Hariciye Nezareti'ne çekilen telgrafta:

"31 Ekim 1919 Cuma günü Maraş kasabasının Uzunoluk Çarşısı'nda Fransız işgal kıtaları içerisinde bulunan sarhoş Ermeni askerlerinin Fatma ve Elife adlı kadınlara sataşması, her ikisinin de aynı çarşıda ve az aralıklarla hoş olmayan saldırıya uğramaları Müslüman halkı rencide etmişti. Polis Müdürü Sabri Efendi'nin müdahalesiyle galeyan durdurulmuştu. Sarhoş olan Ermeni askerlerinin dine, imana küfretmeleri sütçülük yapan Hacı İmam'a da dükkânının önünde hakaret etmeleri üzerine, özellikle kadınlara saldırı ile birlikte din ve imana küfretme hadiselerini unutamayan Sütçü Hacı İmam tabancasıyla Ermeni askerlerinden birini öldürdükten sonra ortadan kaybolduğu ve kendisi hakkında gerekli yasal işlemin yapıldığına dair fezlekenin düzenlendiği" beyan edilmektedir<sup>16</sup>.

İşgal kuvvetlerine karşı silah çeken ilk Maraşlı, Sütçü İmam'dır. Attığı kurşun bir Ermeniye öldürmekte kalmamış, bütün halkın ayaklanmasıya yol açmıştır. O, Maraş'ta istiklal mücadelesinin müjdecisi olmuştur. Nitekim bu olaydan sonra, işgal kuvvetleri Maraşlıların gözünde küçülmüştür<sup>17</sup>.

Sütçü İmam olayının ertesi günü (1 Kasım 1919) İngilizler Maraş'ı terkederek Antep'e doğru gitmişlerdir<sup>18</sup>. Bu tarihten itibaren, gelişen hadiselerle Ermeniler lehinde bakan Fransızlar, her fırsatta Ermenileri desteklemiş ve olayların daha da tırmanmasında büyük rol oynamışlardır. Fransızlardan da güç alan Ermeniler bu kez cinayet işlemeye başlamışlardır. 14 Kasım 1919'da Fransızlar, Ermenilere silah dağıtmaya başlamışlardır. Türk askeri kılığında sokulan Ermeniler, silah nakliyatında görev almışlardır<sup>19</sup>.

Sütçü İmam hadisesi ve onu takip eden olaylar üzerine, Antep'te bulunan Fransız Kuvvetleri Kumandanlığı'na 2 Kasım 1919'da bir protesto telgrafı çeken Maraş ileri gelenleri, sekiz aylık İngiliz işgalinden sonra memleketin Fransızların eline geçtiğini, İngilizlerin işgalleri esnasında milletin hislerini ve dinî görüşlerini rencide edecek hiçbir olaya meydan vermediklerini, fakat çoğunluğunu Adana ve çevresi Ermenilerinin teşkil ettiği Fransız kuvvetlerinin Maraş'a

<sup>14</sup> Karadağ, a. g. e., s. 12; Özalp, aynı yer; Ali Galip Öztürkmen, "Cenup Cephesinde İlk Şerefli Kurşunu Atan Kahraman Sütçü İmam", *Resimli Tarih Mecmuası*, sayı 9, c. I, Eylül 1950, s. 338-339.

<sup>15</sup> Coşar, a. g. g., c. II, Kasım 1919, nr. 149; Bağdatlıoğlu, a. g. e., s. 45; 47-48; Karadağ, a. g. e., s. 11-12; Özalp, *Milli Mücadele'nin İlk Zaferi*, s. 43; Kurtaran, a. g. m., Tefrika nr. 20, Kutlusoy, a. g. m., sayı 23, s. 3, 9-10; Öztürkmen, a. g. m., sayı 9, s. 338-339; Dinamo, a. g. e., c. II, s. 231-232; Doğdu, a. g. m., sayı 257, s. 94-95; Coğalan-Halit, a. g. e., s. 23-25; Özkan, a. g. m., sayı 309, s. 24; Hasan Reşit Tankut, *Maraş Yollarında*, Ankara 1944, s. 20-25; Mehmet Önder, *Şehirden Şehire*, c. I, İstanbul 1972, s. 71.

<sup>16</sup> Bkz. *Ermeni-Fransız İlişkileri...*, c. II, s. 145-150.

<sup>17</sup> Tankut, a. g. e., s. 20.

<sup>18</sup> Karadağ, a. g. e., s. 12.

<sup>19</sup> *TİH*, c. IV, s. 58; Bağdatlıoğlu, a. g. e., s. 49.

geldiklerinin ertesi günü Türkler aleyhinde faaliyetlere başladıklarını ve bunların polis raporları ile sabit olduğunu belirterek Türklere karşı yapılan tecavüzlerin önlenmesini istemişlerdir. Maraş'ta birbirini takip eden olaylar ve Maraş ileri gelenlerinin protestolarının yoğunluk kazanması üzerine, Fransızlar Cebel-i Bereket (Osmaniye) Askerî Valisi Yüzbaşı Andre'yi Maraş'a göndermeye karar vermişlerdir<sup>20</sup>.

### Bayrak hadisesi

Yüzbaşı Andre 27 Kasım 1919 günü Maraş'ın ulema ve ileri gelenlerini bir görüşme yapmak için Abdülkadir Paşa Konağı'na davet etmiştir. Ancak Maraş ileri gelenleri, millet ve memleket için zararlı olacağını düşünerek böyle bir toplantıya gitmemişlerdir<sup>21</sup>. Türk tarafının toplantıya gelmemesi Yüzbaşı Andre'yi fena halde kızdırmıştır. Toplantı cumartesi gününe tehir edilmiştir<sup>22</sup>. Fakat Ermeniler, Andre'nin davetinin hafife alınıp Türkler tarafından kabul görmemesinin intikamını, Maraş kalesindeki Türk bayrağını indirerek almak istemiş ve Andre'yi buna teşvik etmişlerdir<sup>23</sup>. Andre'nin emri üzerine Maraş Kalesi'nde dalgalanan Türk bayrağı indirilmiştir.

Cuma sabahı, Maraş halkı kale burcunda dalgalanmasına alışık oldukları Türk bayrağının yerinde olmadığını görünce hemen mutasarrıfa giderek durumu sordular. Mutasarrıf da Andre'nin kendisine, Fransız kuvvetlerinin bulunduğu yerde başka devlet bayrağının dalgalanamayacağını, ancak hükümet binasında bulundurulabileceğini söylediğini bildirmişti<sup>24</sup>. Kaleden Türk bayrağının indirilmiş olduğunu hasta yatağında pencereden gören Kısaküreklerden Halil Ağa'nın oğlu Mehmet Ali, duyduğu üzüntünün bir sonucu olarak vatan ve millet gayretle birkaç kıta bir beyanname yazmıştır. İki nüshasını cuma namazından önce Ulu Cami'nin avlusuna, birer nüshasını da Çeribaşı, Sarayaltı ve Aras'a camilerinde göze çarpacak yerlere oğlu Şahabeddin vasıtasıyla bıraktırmıştır<sup>25</sup>.

Bu beyanname şöyle denilmekte idi:

“Ey Necip Osmanlı Milleti! Vaktine hazır ol. Bin üç yüz seneden beri Hz. Allah'ı ve Peygamber-i zîşânını hizmetinle razı ettiğin bir din ölüyor. Yani ecdadının başı pahasına fethettiği bir kalenin burcundaki alsancağın, bugün Fransızlar tarafından indirilip yerine kendi bayrağı konuldu. Şimdi acaba bunu yerine koyacak, sende birkaç yüz İslâm gayreti hiç mi yok?

Karıklık arzu etmeyelim yalnız pürvakar ve azametli olarak alsancağımızı geri yerine koyalım, tekrar kemal-i muhabbetle yerlerimize dönelim. Korkma seni buradaki birkaç Fransız kuvveti kıramaz, sen mütevekkilen Allah'a mevcudiyetini gösterecek olursan, değil birkaç Fransız kuvveti, hatta bütün Fransız milleti kıramaz buna emin ol”<sup>26</sup>.

Namaz öncesi cemaat bir araya gelerek içlerinden bazıları, bayrağın indirilmesinin burada Türk-İslâm hakimiyetinin kalmadığının bir delili olduğunu söylemişlerdir<sup>27</sup>. Halk bu duygular içinde camiye girmiş, ezan okunmuş, sünnet namaz kılınmış ve hatip hutbeye başlamıştı. Bu sırada dışardan: “Bayraksız namaz kılınmaz” sesleri duyuldu. Bunun üzerine minberde bulunan

<sup>20</sup> BOA. HR. SYS. 2543-2/13-16; Kocatürk, *a. g. e.*, s. 90; *TİH*, c. IV, s. 59; Bağdatlıoğlu, *a. g. e.*, s. 58; Kurtaran, *a. g. m.*, Tefrika nr. 28-29; Dinamo, *a. g. e.*, c. II, s. 233; Kutlusoy, *a. g. m.*, sayı 23, s. 11.

<sup>21</sup> Kurtaran, *a. g. m.*, Tefrika nr. 30.

<sup>22</sup> Bağdatlıoğlu, *a. g. e.*, s. 56; Kurtaran, *a. g. m.*, Tefrika nr. 30; Stankley E. Kerr, *The Lionsof Marash State University of Newyork Press*, Albany 1973, s. 70.

<sup>23</sup> Kutlusoy, *a. g. m.*, sayı 23, s. 11-12.

<sup>24</sup> Kurtaran, *a. g. e.*, Tefrika nr. 31, Kutlusoy, *a. g. m.*, sayı 23, s. 12.

<sup>25</sup> Karadağ, *a. g. e.*, s. 15; Çoğalan-Kurtaran, *a. g. e.*, s. 25; Tankut, *a. g. e.*, s. 16-17; Kutlusoy, *a. g. m.*, sayı 23, s. 12; Kerr, *a. g. e.*, s. 71; Kurtaran, *a. g. m.*, Tefrika nr. 31.

<sup>26</sup> Bağdatlıoğlu, *a. g. e.*, s. 59-60; Sertoğlu, *a. g. m.*; sayı 3025; Çoğalan-Kurtaran, *a. g. e.*, s. 25-26; *TİH*, c. IV, s. 60; Özalp, *Milli Mücadelenin İlk Zaferi*, s. 54; Karadağ, *a. g. e.*, s. 15-16.

<sup>27</sup> Bağdatlıoğlu, *a. g. e.*, s. 60.

Ulu Cami İmamı Rıdvan Hoca da halkın duygularına tercüman olarak, cemaatin doğru söylediğini, hürriyeti elinden alınan bir milletin cuma namazı kılmasının dinen caiz olmadığını ifade etmiştir<sup>28</sup>.

Bunun üzerine, cemaat, minberdeki sancağı alarak dışarıya çıkmıştır. Halkın Ulu Cami'den sancağı alarak kaleye doğru hareket etmesi şehrin her tarafına yayılmıştır. Halk galeyana gelirken Ermeniler korkudan evlerinden dışarı çıkamamışlardır. Halk kaleye doğru yürüdükçe, kalabalık gittikçe büyümüştür. Kalenin kapıları Fransız kuvvetleri tarafından kapatılmasına rağmen, halk kale duvarını tırmanıp içeri girip kapıları açmıştır. Fransız askerlerinin çarpışmayı göze alamayarak kalenin arka kapısından kaçmaları üzerine Türk bayrağı kale burcuna dikilmiştir<sup>29</sup>. Bilahare Cuma namazını kılan Maraşlılar, hükümete giderek Mutasarrıf Ata Bey'e Fransızların hükümete ve bayrağa hiçbir şekilde müdahalelerini kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdir. Ayrıca mutasarrıftan, Fransız askerî valisinin hükümetten çıkarılmasını, Cuma günü Türk bayrağının kaleye ve valilik binasına çekilmesini ve Fransız jandarmalarının hükümeti terk etmesini istemişlerdir. Bunun üzerine, Andre kuvvetleri ile birlikte hükümet binasını terk etmiş ve halk da dağılmıştır<sup>30</sup>.

Ertesi gün şehirdeki bütün dükkanlar kapanmıştır. Bunu haber alan Andre, tercümanı ile birlikte çarşıya çıkarak dolaşmaya başlamıştır. Nakip Camii önüne geldiğinde Aşikoğlu Hüseyin ile karşılaşan Andre, ona bayrak hadisesini hatırlatarak, bir bez parçası için niçin bu şekilde hareket edildiğini sorması üzerine Hüseyin: "Bayrak için ölmenin her Türk'ün görevi olduğunu, onu görmeden yaşayamayacağını" söylemiştir. Bunun üzerine verecek cevap bulamayan Andre çekip gitmiştir. Bu arada mutasarrıf ve memurlar halkı teskin için büyük gayretler sarfederken, Fransızlar da hariçten kuvvet getirmek için vakit kazanmaya çalışıyorlardı<sup>31</sup>.

Bayrak hadisesinin ertesi günü, Yüzbaşı Andre Maraş ileri gelenlerini Terzi Karabet'in evinde toplamıştır (29 Kasım 1919). Toplantıya kalabalık sayıda davetli katılmıştır<sup>32</sup>. Yüzbaşı Andre, Maraş'ın gelişmesi için çalışmayı ve Türklere iyi muamele yapmayı düşündüğünü ancak, cuma günü ahalinin kaleye hücumla kendilerine karşı ayaklandığını, bu durumda kendisinin soğukkanlılıkla hareket edip yumuşaklık gösterdiğini ve o sırada istese kaleye çıkanları öldürebileceğini belirttiikten sonra, Maraşlılara barış mı harp mi taraftarı olduklarını sormuştur<sup>33</sup>.

Bunun üzerine Şeyh Ali Sezai Bey tarafından, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na zaruri olarak girdiği, Kanuni Sultan Süleyman devrinde Fransa Kralı Fransuva'ya yardım edildiği, Fransız dilinin Osmanlı mekteplerinde okutulduğu, İngilizlerin işgali sırasında idareye müdahale yapmadığı, bayrağa dokunmadığı ve yayınlanan beyannamede hükümete müdahale edilmeyeceği bildirilmişken, sonra bunun hilafına hareket edilerek Ermenilere cesaret verilip çeşitli cinayetlere sebep olduğu ve cuma günü bayrağın indirilmesinin milletin galeyana gelmesine yol açtığı dile getirilmiştir. Buna karşılık Yüzbaşı Andre, kendi kuvvetlerinin bulunduğu yerde başka devletin bayrağının asılmasının aykırı olduğunu, Osmanlı bayrağının hükümet binasına çekilebileceği hususunu mutasarrıfa bildirdiğini, dolayısıyla mesuliyetin mutasarrıfa ait olduğunu söylemiştir. Şeyh Ali Sezai Bey de cevaben, galeyan sebebinin mutasarrıf değil bizzat kendisinin olduğunu,

<sup>28</sup> Karadağ, *a. g. e.*, s. 16; Bağdatlıoğlu, *a. g. e.*, s. 60; Lütfi Oğuzcan, *Milli Mücadele Güney Bölgesinde Bayrak ve Bayrak Özlemi*, Mersin 1966, s. 13; Çoğalan-Kurtaran, *a. g. e.*, s. 26; Sertoğlu, *a. g. m.*, nr. 3086; Kutlusoy, *a. g. m.*, sayı 23, s. 12; Dinamo, *a. g. e.*, c. II, s. 235-236.

<sup>29</sup> BOA. HR. SYS. 2543-7/33,34; HR. SYS. 2543-2/36; Kerr, *a. g. e.*, s. 71; Karadağ, *a. g. e.*, s. 16-17; *TİH*, c. IV, s. 60; Bağdatlıoğlu, *a. g. e.*, s. 60; Özalp, *Milli Mücadelenin...*, s. 55; Çoğalan-Kurtaran, *a. g. e.*, s. 27; Sertoğlu, *a. g. m.*, nr. 3086; Kutlusoy, *a. g. m.*, sayı 23, s. 12-13; Dinamo, *a. g. e.*, c. II, s. 236-237.

<sup>30</sup> Bağdatlıoğlu, *a. g. e.*, s. 63; *TİH*, c. IV, s. 60; Karadağ, *a. g. e.*, s. 17; Özalp, *Milli Mücadelenin...*, s. 55; Çoğalan-Kurtaran, *a. g. e.*, s. 27-28; Kutlusoy, *a. g. m.*, sayı 23, s. 13.

<sup>31</sup> ATASE, Kl. 256, D. 4, F. 101; Bağdatlıoğlu, *a. g. e.*, s. 64; Tankut, *a. g. e.*, s. 27-29; Kutlusoy, *a. g. m.*, sayı 1423, s. 13.

<sup>32</sup> Karadağ, *a. g. e.*, s. 18; Bağdatlıoğlu, *a. g. e.*, s. 65; Özalp, *Gazilerimizin Dilinden...*, s. 29; a. mlf., *Milli Mücadelenin...*, s. 61; Kurtaran, *a. g. m.*, Tefrika 35.

<sup>33</sup> Karadağ, *a. g. e.*, s. 18; Bağdatlıoğlu, *a. g. e.*, s. 65; Kurtaran, *a. g. m.*, Tefrika nr. 36; Özalp, *Milli Mücadelenin...*, s. 62; a. mlf., *Gazilerimizin Dilinden...*, s. 29.

Osmanlı Devleti'nde ve yabancı ülkelerdeki bütün müslümanların manen İslâm hükümetine bağlı bulunduğunu, müslümanların senede iki bayram namazı ile haftada bir cuma namazının olduğunu, milletin öteden beri istiklalinin alameti olarak kaleye Osmanlı bayrağını çekmekte olduğunu, bunun indirilip yerine Fransız bayrağının çekilmek üzere bulunduğunu gören halkın meşru haklarının tecavüze uğradığını düşünerek galeyana geldiğini ve bayrağı yerine asarak sükunetle geri döndüğünü, hareketin kesinlikle işgal kuvvetleri aleyhinde olmadığını ve onu hedef almadığını belirtmiştir. Bunun üzerine Yüzbaşı Andre: "Sancağın dini kaidelerinizden olduğunu bilmiyordum. Bilsedim orada asker koymaz ve onu indirmezdim" demiştir<sup>34</sup>.

Bu konuşmalardan sonra Şeyh Ali Sezai Bey, Fransız kuvvetlerinin asıl amacının ne olduğunu ve ne yapmak istediklerini sormuştur. Yüzbaşı Andre, Fransa'nın Osmanlı Devleti ile fikir birliği içinde sulh neticeleninceye kadar jandarma ve zabıta teşkilatı kurulup genel güvenliğin sağlanmasına çalışıldığını ileri sürmüştür<sup>35</sup>. Şeyh Ali Sezai Bey de, Ermenilerin Maraş'a geldiklerinden beri tecavüze başladıklarını, İslâm kadınlarına el uzattıklarını, şehir civarında yalnız buldukları insanları dövdüklerini, zulüm ve tahribat yaptıklarını, Maraş müslümanlarının diğer yörelerdekililerle kıyas edilemeyeceğini, bura insanların cesur, hamiyetli, dindar kişiler olduğunu, ne zaman din namus ve vatan tecavüze uğrayacak olsa hepsinin bu uğurda hayatını feda edeceğini ve Osmaniye civarında Fransız askerlerinin arasındaki Ermenilerin müslümanlara yapmadığı mezâlimin kalmadığını söylemiştir. Şeyh Ali Sezai Bey, Ermenilerin işlediği cinayetleri tek tek dile getirmiştir.

Fransızların 315. Piyade Kumandanı General Querette, 9 Aralık 1919'da Antep'e gelerek Maraş, Antep ve Urfa vilayetlerini içine alan Doğu Bölgesi Kumandanlığı'nı üstlenmiştir<sup>36</sup>. General Querette 13 Aralık 1919 tarihinde Antep, Maraş ve Urfa sancakları ahalisine bir beyanname yayınlayarak, Osmanlı sultanı ile yapılan anlaşma uyarınca Fransa Hükümeti'nin Suriye, Adana ve Doğu arazisini yönetimi ve vesayeti altına aldığını, bütün ahalinin cins ve mezhep ayrılığı yapılmaksızın himayesi altında olduğunu, mezheplere, hususi emlâka ve Osmanlı Devleti'nin kanunlarına hürmet edilmesi gerektiğine, uzun harp senelerinden sonra sulh ve çalışma devresinin geri geldiğini söyleyerek namuslu olanların Fransa tarafını tutmalarını tavsiye etmiştir<sup>37</sup>.

General Querette, Maraş'taki bayrak hadisesi üzerine Maraş'ta Türkler lehine gelişen vaziyeti değiştirip Fransızların durumunu düzeltmek gayesiyle 15 Aralık 1919 tarihinde Maraş'a gelmiştir<sup>38</sup>. O, şehrin ileri gelenlerini karargâhına davet ederek bir toplantı yapmıştır<sup>39</sup>. Toplantıda Maraş, Antep ve Urfa sancaklarında asayişin teminine memur edildiğini, Fransa Devleti'nin birçok sömürgesinin olduğunu ve bu sebeple de araziye ihtiyacı olmadığını, Osmanlı Devleti ile birlikte yollar yapacaklarını ve memurların maaşlarını arttıracaklarını ifade ederek, Fransızlardan korkacak bir durum olmadığını belirtmiştir. Bunun üzerine Şeyh Ali Sezai Bey, memleketin asayişinin yerinde olduğunu, Fransızların askerlerini çoğaltmasının Türkleri korkuttuğunu, maaşların azlığı veya çokluğundan kimsenin şikayet etmediğini, Maraş'ın Adana'ya dahil olmadığını ve Hükümetin adaleti uyguladığını söylemiştir. Uzun süren münakaşalar sonucunda, sulh neticelenene kadar İngiliz kuvvetlerinin tatbik ettikleri vaziyet ve hareketten başka bir duruma izin verilmeyeceğine karar verilmiştir<sup>40</sup>.

Bu sırada, Ermenilerin Çukurova Camii'ni bombalamaları ve şerefede ezan okuyan müezzini kurşunlamaları üzerine halk galeyana gelmiştir. Diğer taraftan General Querette'in Maraş'a silah

<sup>34</sup> Bağdatlıoğlu, a. g. e., s. 66; Özalp, *Milli Mücadelenin...*, s. 62; Kurtaran, a. g. m., Tefrika nr. 36-38.

<sup>35</sup> Kurtaran, a. g. m., Tefrika nr. 39; Yalçın Özalp, *Milli Mücadelenin...*, s. 63.

<sup>36</sup> M. Abadi, *Les Quatre Sieges d'Aintab (1920-1921)*, Paris 1922, s. 35.

<sup>37</sup> HTVD, sayı 16, 1956, Vesika nr. 415; Tansel, *Mondros*, c. II, s. 220; Özalp, *Milli Mücadelenin...*, s. 74; HTVD, sayı 35, Vesika nr. 861.

<sup>38</sup> BOA. HR. SYS. 2543-5/6; Karadağ, a. g. e., s. 27.

<sup>39</sup> BOA. HR. SYS.2543-5/6; Karadağ, a. g. e., s. 21; Bağdatlıoğlu, a. g. e., s. 72.

<sup>40</sup> Karadağ, a. g. e., s. 28; Kutlusoy, a. g. m., sayı 24, s. 11.



ve asker sevkedeceğini söylemesi de halkı rahatsız etmiştir. Bunun üzerine, Evliya Efendi'nin<sup>41</sup> gayretleri sonucunda 447 imzalı bir protestoname hazırlanarak Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı'na verilmiştir. Protesto yazısında, Mütareke hükümlerine aykırı olarak Maraş'ı işgal eden İngiliz kuvvetlerinin yerine Fransız kuvvetlerinin geldiği, her iki kuvvetin de vazife ve yetkileri bakımından birbirinden farklı olmadığı ve idareye müdahale edilmeyeceği hususunun yayınlanan ortak beyanname ile garanti altına alındığı dile getirilerek Yüzbaşı Andre'nin sivil vali olarak Maraş'a tayin edilmesi bayrak hadisesine yol açtığı ve General Querette'in ise kuvvetlerini artırıp kiliselere asker ve cephane yerleştirilerek şehri harp sahası haline getirdiği üzerinde durulmuştur. Yazıda ayrıca Altı buçuk asırlık tarihe sahip bir devletin kıymetli bir parçası olan ve yüzde doksanı Türklerin teşkil ettiği Maraş'ı, anavatandan ayırmak maksadı güdüldüğü, bu durumun sulh için yegâne düstur olarak görülen ve İtilaf Devletlerince de kabul edilen Wilson Prensipleri'nin 12. maddesine aykırı düştüğünden bahsedilerek gelişmelerin, Türk milletinin kalbinde büyük bir heyecan uyandırdığı ifade edilerek Mütareke hükümlerine ve söz konusu prensiplerin ilgili maddesine riayet edilip hükümet ve zabıtaya müdahale edilmemesi, aksi takdirde ortaya çıkacak hadiselerden mesuliyet kabul edilmeyeceği hususlarına yer verilmiştir<sup>42</sup>. Protesto yazısı, 17 Aralık 1919 tarihinde Maraş Mutasarrıflığı'na verilmiştir ve 21 Aralık'ta da mutasarrıflıktan General Querette'e gönderilmiştir<sup>43</sup>.

Bu şekilde, bir yandan Fransızlar Maraş halkı tarafından protesto edilirken, bir yandan da yerli Ermeniler Fransızlarca silahlandırılıyordu. Fransız karargâhına gelen sivil elbiseli Ermenilerin buradan asker kıyafetinde ve silahlı olarak çıktıkları görülüyordu<sup>44</sup>.

Diğer taraftan, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Adana, Maraş, Antep ve Urfa vilayetlerinin Anadolu'dan ayrılmak istenilmesi karşısında hareketsiz kalması mümkün değildi. Bu amaçla, düşmana karşı koymak için 3, 12, 13, 15 ve 20. kolordular kendi komuta sahalarında milli teşkilatın kurulmasına yardımcı olacaklardı<sup>45</sup>.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Güney Cephesi ile ilgili olarak bir takım kararlar almıştır. Önce işgal bölgesi üçe ayrılmıştır. Maraş vilayetinin dahil olduğu ikinci bölgenin idaresi Sivas'ta bulunan 3. Kolorduya bırakılmıştır. Her kolordu kendisine verilen bölgeyi ikinci derecede bölgelere ayırmış, her bölge için en yakın yerde birer teşkilat merkezi kurulmuştur. Bu merkezler, muhabere ve cephane üssü olarak vazife göreceklerdi. Bir taraftan merkezler kurulurken diğer taraftan da bölgenin durumu incelenerek işlerin güvenli bir şekilde yürütülmesi sağlanacaktı. Teşkilat gizli tutulacak güvenlik müfrezeler ve emniyet kuvvetleriyle sağlanacaktı. Bu mıntikalara gönderilecek kişiler son derece fedakâr ve namuslu subay ve sivillerden meydana gelecekti<sup>46</sup>.

Özellikle, Maraş ve Antep bölgelerine şu direktifler verilmiştir: "Göç yasak olup, arazi ve emlak ancak Türklere satılacak, yabancılara verilmeyecektir. Halk arasında samimi bir birlik ve beraberliğin kurulmasına çalışılacak, herkes birbirine milli maksatlar uğruna, mâlen ve bedenen yardımla görevli tutulacaktır. Milli amaca hizmet edecek halk aydınlatacak, öğretmenler görevlendirilip mektepler açılacaktır. Türk olmayanlar hakkında sıkı bir boykot tatbik olunacak,

<sup>41</sup> Şehit Evliya Efendi (Maraş 1881): Mustafa Bey'in oğludur. Rüşdiye'den mezun oldu. Arapça öğrendi. Hukuk Mektebi'ne devam etti. Adliye ve Evkaf Nezâretleri ve Şeyhülislâmlık'ta çalışırken Evkaf Mektebi'ni bitirdi. 1912'de Maraş Evkaf Müdür-lüğü'ne tayin edildi. Maraş işgal edilince Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Nizamnamesi'ni esas alarak bir tüzük hazırladı. Sözkonu cemiyetin Maraş şubesinin merkez idare heyeti azası oldu. Acemli Mahallesi çete grup komutanlığını yaptı. Hükümet konağında bir oda isteyen Fransız komutanına değil bir oda, bir karış bile verecek yer yok diyerek karşı çıktı. Ermenilere karşı başarılı mücadeleler verdi. 1920'de Ermeniler tarafından şehit edildi. Bkz. Özalp, *Gazilerimizin Dilinden*, s. 72.

<sup>42</sup> Karadağ, *a. g. e.*, s. 29-31; Bağdatlıoğlu, *a. g. e.*, s. 75-76; Özalp, *Milli Mücadelenin...*, s. 96-97; Kutlusoy, *a. g. m.*, sayı 24, s. 11.

<sup>43</sup> Bkz. *Ermeni-Fransız İlişkileri...*, c. II, s. 219-220.

<sup>44</sup> Bağdatlıoğlu, *a. g. e.*, s. 77; Özalp, *Milli Mücadelenin...*, s. 97.

<sup>45</sup> ATASE, Kl. 325, D. 15, F. 11; Kl. 259, D. 23, F. 1-1, 1-16, F. 2, F. 3.

<sup>46</sup> *TİH*, c. IV, s. 65.

alışverişler Türkler arasında yapılacaktır. Jandarma, polis, orman, köy ve çarşı bekçiliği ile her türlü kolluk hizmetlerinde Türklerin bulunması sağlanacaktır. Teşkilat personelinin güvenle çalışması için her türlü emniyet tedbiri alınacaktır. Teşkilata karşı koyan nüfuzlu şahısların etkisiz hale getirilmesi için çalışılacaktır. Yardım sandıkları kurulacak ve millet uğrunda çalışanların ailelerine yardım yapılacaktır. Milli kurulların idaresi kesinlikle subay ve astsubaylara, özellikle hizmete layık tecrübeli kişilere verilecek ve kolordu bölgelerinden seçilerek gönderilecektir<sup>47</sup>.

Milli kuvvetler bu esaslar çerçevesinde teşkil edilecektir. Bunu, İslâm Cemaati şeklinde kurmak ve milleti İslâm mâbetleri etrafında birleştirmek suretiyle dinî bir görünüş vermek mümkün kılacaktır. Cami ve mescidi olan her köy mahalli bir piyade takımı sayılarak bunun idaresi, mescidin imam veya müezzini gibi din adamlarına veya bu sıfatı taşıyacak gönüllülere teslim edilecektir. Her nahiyeye merkezi, bir bölük ve her kaza merkezi bir tabur heyeti teşkil edecektir. Askerlik şubesindeki subaylar da bölük komutanı olarak atanacaklardır.

Cami ve mescidler ile buralara yakın yerlere, kontrol altında bulunmayan askerlik şubesi depolarına kolordular hemen silah ve cephane göndererek hazırlığa başlayacaklardır. Gönüllü müfrezeler saldırıya uğrayan köy ve kasabaları savunamayacak kadar zayıf ise, heyetin kararı ve askerlik şube başkanlarının emri ile, köy ve kasabalardaki milli ordu takımları gizli bir surette silah altına alınacaktır<sup>48</sup>.

3, 13 ve 20. kolordulara tebliğ edilen bu kararlar dahilinde, işgal altındaki bölgelerde milli teşkilatlar kurulmaya başlanmıştır. Kararlar, bölgedeki teşkilatlanmalarda son derece etkili olmuş ve özellikle Adana, Maraş, Antep ve Urfa'da direniş teşkilatlarının kurulması veya geliştirilip yeniden düzenlenmesini sağlamıştır.

Maraş'ta milli teşkilatlanmayı zaruri kılan faktörler; Fransızların idareye müdahalesi, Maraş kalesinden Türk bayrağını indirmeleri, Ermenilerin Adana civarında yaptıkları işkence ve zulümler olmuştur. Fransız işgaline karşı teşkilat kurma fikri ilk defa, Dr. Mustafa tarafından teklif edilmişti. Daha Fransızların Maraş'a gelmelerinden bir iki gün önce Ulu Camii'nde ikinci namazından sonra bir konuşma yapan Dr. Mustafa, konuşmasında Fransızların yakında geleceğini ve Maraş'ta da Adana gibi çeşitli işkencelerde bulunacaklarını anlatmış, halkı silahlanmaya ve karşı koymaya davet etmişti. Ancak o gün için bu öneri gerçekleşmemişti. Nihayet milli teşkilat kurma faaliyetleri bayrak hadisesinden sonra hız kazanmıştı<sup>49</sup>.

### **Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşu ve faaliyetleri**

Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulması için ilk toplantının bayrak hadisesinden sonra Çiçekli Camii İmamı Veziroğlu Mehmet (Vezir Hoca) Bey'in<sup>50</sup> evinde yapılmıştır. Teşkilatlanmanın önderi olan Vezir Hoca bayrak hadisesinin ertesi günü Hintlinin oğlu Abdülhakim Bey'in dükkanına gidip, Fransızlara karşı beraber hareket etmeyi teklif etmiş ve ertesi günü diğer gelenlerle birlikte medresede toplanmışlardır. Toplantıya Velioğlu Ziya Bey, Avukat Cerrahioğlu Zekeriya Bey, Başkatip Rıza Bey, Karcı Yahya Efendioğlu Ali Rıza Bey, Hocaoğlu Evliya Efendi, Atilla Bey, Abdi Keçeci Bey vb. birkaç kişi daha katılmıştır<sup>51</sup>.

<sup>47</sup> Selek, *Ulusal Kurtuluş Savaşı*, s. 352.

<sup>48</sup> ATASE, Kl. 259, D. 23, F. 1, 1-16, F. 2, F. 3; Kl. 325, D. 15, F. 115; *TİH*, c. IV, s. 67.

<sup>49</sup> Karadağ, *a. g. e.*, s. 23; Bağdatlıoğlu, *a. g. e.*, s. 68; Kutlusoy, *a. g. m.*, sayı 24, s. 10; Dinamo, *a. g. e.*, c. II, s. 237.

<sup>50</sup> Mehmet [Alparslan] Efendi (Maraş 1299): Mehmet Eşref Efendi'nin oğludur. Vezir Hoca lakabını aldı. Rüşdiye'den mezun oldu. Bektutiye Medresi'nde okudu. Halep'de özel hocalardan Hadis, Tefsir ve Fıkıh dersleri aldı. İstanbul'da Fatih dersiamlarından Serezli Hacı Eyüb Efendi'den fen dersleri gördü. Mekteb-i Kudât'a devam etti. Cihan Harbi'nin çıkması üzerine Darü'l-Hilafe Muallimliği ile Maraş'a tayin edildi. Maraş'da Mütenevvia dersleri okuttu. Milli Mücadele sırasında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin şehir ve köylerde teşkili ile silah ve cephane dağıtımını yaptı. Kayıt Mahallesi'nin çete reisliğinde bulundu. Kılıç Ali'nin iâşe ve cephanelerinin ikmali vazifesini yürüttü. Maraş'ta teşkil edilen Milis taburu ile Haruniye ve Antep mücadelelerine katıldı. Antep cephesinde çarpıştı. Maraş merkez vaizliği ve Göksun kazası müftülüğü yaptı. 1973'de vefat etti. Bkz. Özalp, *Gazilerimizin Dilinden...*, s. 78.

<sup>51</sup> *Edik Dergisi*, Yıl 1962-1963, s. 14; Kutlusoy, *a. g. m.*, sayı 24 s. 10; Doğdu, *a. g. m.*, sayı 257, s. 96.

Toplantıda güvenilir bazı kişileri bu teşebbüsten haberdar etmek üzere bir heyet seçilmiştir. Heyet, İlyas Efendizâde Refet Hoca başkanlığında Belediye Reisi Bekir Sıtkı Bey, Kocabaşzâde Arif Bey, Hacı Naci Efendi, Hacı Ahmet Efendi, Şişmanzâde Arif Bey, Dedezâde Mehmet Bey, Beşan Beyzâde Hacı Nuri Efendi, Hancızâde Hafız Ali Efendi ve Mühendis Abdüllatif Bey'den meydana geliyordu<sup>52</sup>.

İkinci toplantı iki gün sonra Veliefendioğlu Ziya Bey'in evinde yapılmıştır. Ancak güvenilir olmayan bazı kişilerin toplantıya gelmesi üzerine teşkilat meseleleri konuşulmadan toplantıya son verilmiştir. O günün gecesi yine Ziya Bey'in evinde toplanılmıştır. Toplantıya gelenlerin sayısı çoğu şeyh, hoca ya da hacı sıfatlarını hâiz 35 kişi idi.

Maraş'ta birbirinden bağımsız çalışma ve faaliyetler bulunuyordu. Teşkilat çalışmaları hem Kayabaşı Mahallesi'nde hem de Şekerli Mahallesi'nde birbirinden habersiz olarak çok gizli bir şekilde yürütülmüştür. Şekerli Mahallesi daha sonra Kayabaşı grubuna iltihak etmek suretiyle birleşmiştir. Heyette Hoca Refet Efendi, Hoca Şeyh Ali Sezai Efendi, Belediye Reisi Sıtkı Bey, Vezir Hoca ve Çanakoğlu Hüseyin Bey gibi daha çok yaşlı, güngörmüş, varlıklı ve din adamlarından teşekkül etmiştir. Başlangıçta bu heyetlerin birbirlerinden haberleri yokken, bilahare birleşerek merkezleri cami olmak üzere Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur<sup>53</sup>.

Cemiyet başkanlığına Arslan Bey, ikinci başkanlığına Refet Hoca, Hatip Faik Efendi, Veznedar Hacı Nuri Bey, Hafız Ali Efendi, Evliya Efendi, Fatmalıoğlu Derviş Efendi, Belediye Reisi Hacı Sıtkı Bey, Kısakürek Mümtaz Bey, Mühendis Abdüllatif Bey, Adanalı Hasan Bey ve Müftü Abdullah Mehmet Efendi seçilmişlerdir<sup>54</sup>. Cemiyet merkezi Ulu Camii Medresesi idi<sup>55</sup>. Teşkilat planına göre, muharebe esnasında düşmana karşı koyabilmek için şehir on bölgeye ayrılmıştır<sup>56</sup>.

Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulduktan sonra para, erzak, silah ve cephane toplanması çalışmalarında bulunmuştur. Tüccardan Beşan Beyzâde Hacı Nuri Merkez Veznedarlığını yapıyordu. Gerek para gerekse yiyecek olarak herkes hissesine düşeni itirazsız ve seve seve getirip veriyordu. Bu arada, Hacı Mehmet Efendi bir defada 500 altın vermiştir.

Bundan sonra cemiyet, teşkilatlanma ve milli kuvvetler kurma çalışmalarında bulunmak üzere Maraş'ın doğu köylerine Zülkadiroğlu Süleyman Bey'i, Güney köylerine Fatmalı Derviş Efendi ile Vezir Mehmet Efendi'yi (Vezir Hoca), batı köylerine Mülazım Abidin Bey'i, kuzey köylerine Bayezidoğlu Zafer ve Muharrem Beyleri ve şehrin yakın köylerine de Mehmet Dulkadir Bey'i göndermiştir. Ayrıca Yenicekale Nahiyesi Müdürü Hacı Yüzbaşıoğlu Neriman Efendi'nin, batı köylerinin teşkilatlanmasında önemli hizmetleri görülmüştür<sup>57</sup>.

1919 Aralık ayı başlarında, Fransızlar Maraş'da değişik bir politika izlemeye başladılar. Onlar, aşiretleri kandırarak işgal alanlarını genişletmek ve birlikte yaşayan toplulukları bölmek istemişlerdir. Bunun üzerine nasihat müessesesi bir kere daha uygulama alanına konulmuştur. Bu amaçla Müderris Dayızâde Hoca Hacı Mehmed Emin Efendi'nin halka nasihat etmesi münasip görülmüştür. Hacı Mehmed Emin Efendi, Belediye'de toplanan Türk, Yahudi ve Ermenilerden meydana gelen halka kardeş ve vatandaş olarak yaşanıldığını ve yaşamak mecburiyetinde olduğunu anlatmıştır. Toplantıya katılanların hepsi memnun ve Hoca Efendi'ye müteşekkir kalmışlardır.

<sup>52</sup> Karadağ, *a. g. m.*, s. 23; Çoğalan-Kurtaran, *a. g. e.*, s. 30-31.

<sup>53</sup> Kutlusoy, *a. g. m.*, sayı 24, s. 10; Doğdu., *a. g. m.*, sayı 257, s. 96; Özalp, *Milli Mücadelenin...*, s. 81; Çoğalan-Kurtaran, *a. g. e.*, s. 31.

<sup>54</sup> Karadağ, *a. g. e.*, s. 23, Sertoğlu, *a. g. m.*, sayı 3047; Özalp, *Milli Mücadelenin...*, s. 84; Kutlusoy, *a. g. m.*, sayı 24, s. 10, Çoğalan-Kurtaran, *a. g. e.*, s. 31-33; Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, s. 310.

<sup>55</sup> Özalp, *Milli Mücadelenin...*, s. 84, *TİH*, c. IV, s. 76.

<sup>56</sup> Kutlusoy, *a. g. m.*, sayı 24, s. 10-11; Özalp, *Milli Mücadelenin...*, s. 84; Karadağ, *a. g. e.*, s. 21-22; Çoğalan-Kurtaran, *a. g. e.*, s. 33.

<sup>57</sup> Bağdatlıoğlu, *a. g. e.*, s. 74; Özalp, *Milli Mücadelenin...*, s. 86; Kutlusoy, *a. g. m.*, sayı 25, s. 11.

Bu arada Hacı Mehmed Emin Efendi, Taşnak Komitesi Reisi Misak'dan bir tehdit mektubu almıştır. Mektupta, insanları kandırmaktan vazgeçmesini, aksi takdirde hayatından olacağı yer alıyordu.

Diğer taraftan Fransızlar, halkı kendi yanlarına çekebilmek için 150 altını Belediye Reisine gönderip fakirlerine dağıtılmasını istemişlerdir. Belediye başkanının, kendisinin yetkili olmadığını ileri sürmesi üzerine bu kez, Müftü Efendi'ye altınları göndermişlerdir. Müftü Efendi'nin de aynı mazereti belirtme üzerine Fransızların bu gayretleri boşa çıkmıştır<sup>58</sup>.

Bayrak olayından sonra kuvvetlerinin yetersizliğini gören Fransızlar Maraş'a takviye kuvvetler göndermek için birliklerin Antep'den Maraş'a doğru hareket ettirmişlerdir. Yol üzerinde Türk Kuvâ-yı Milliyesi'yle yapılan savaşta Fransızlar iki ölü ve yaralı bırakmışlardır. Nihayet güç şartlar altında yapılan yolculuktan sonra Fransızlar bitkin bir vaziyette 23 Aralık'ta Maraş'a ulaşabilmişlerdir<sup>59</sup>.

Bu hadise, Maraş'ta galeyanın artmasına ve Fransızlar aleyhinde sürdürülen propagandaların tekrar canlanmasına sebep olmuştur. Nitekim Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bu tarihten sonra çalışmalarını artırmıştır. Bu yolda gayret göstermeyenlere ve milli teşkilata yardım etmeyenlere iyi gözle bakılmamıştır. Bu arada Sivas, Harput ve Malatya'dan gelen yeni mühimmat ve silahlar 25 Aralık 1919'da Pazarcık'a ulaşmıştır<sup>60</sup>. Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde 1920'lerde bazı değişiklikler olmuştur.

Yeni Yönetim Kurulu Reis Arslan Bey, Nakibüleşraf Kapanîzâde Hacı Mehmet Efendi, Karakötekzâde Eczacı Lütfi Bey, tüccardan Nazifzâde Ahmet Efendi, Kocabaşzâde Ömer Efendi, Defter-i Hakanî Memuru Faik Bey, Meclis-i İdare Başkâtibi Dulkadirzâde Süleyman Bey'den meydana gelmiştir<sup>61</sup>.

Maraş halkı gücü ölçüsünde nakden, malen ve bedenen hiçbir fedakarlıktan çekinmemiş ve muhtelif şekillerde silah tedarikiyle yabancı saldırılara karşı vatanın haklarını savunmaya hazırlanmakta idi<sup>62</sup>. Maraş'ta Fransızlar kışla ve depo civarını siper ve tel örgülerle çevirmekte, bir de hava alanı hazırlamakta idiler<sup>63</sup>.

5 Ocak 1920'de Maraş'tan İstanbul Harbiye Nezareti'ne gönderilen Elbistan çıkışlı bir telgrafta:

"Mütareke şartlarına aykırı olarak Maraş'ın İngiliz ve Fransızlarca işgal edildiği, Osmanlı Hükümeti'nin idaresine karışılmayacağına yazılı ve sözlü teminat verilmesine rağmen Maraş'a gelen Cebel-i Bereket Governörü Mösyö Andre her şeye müdahale ederek kutsal gün olan Cuma günü Osmanlı sancağını kaleden indirmiş ve heyecanı artırmıştır. Bundan sonra Maraş'a gelen Querette de mevcut kuvvetleri artırmış ve toplar getirerek Maraş'ı tahkim etmiş, ileri gelenleri de gözdağı ve tehditlerle sindirmek istemişti. Ayrıca Ermenileri silahlandırmış, harp malzemesini kiliselere doldurmuş, % 90'ı Müslüman olan Maraş'ı Osmanlı Devleti'nden ayırmak istemiş, Mütareke ve Wilson Prensipleri'nin 12. maddesi ihlâl edilmiş, hükümet işlerine ve zabıtaya müdahale edilmiştir. Bu şekilde heyecan içinde bulunan halkın yatıştırılması yolunda gerekenlerin yapılması için bu protestonun İstanbul'daki yabancı devlet temsilcilikleri aracılığıyla Sulh Kongresi Yüksek Meclisi'ne arz ve tebliği ve yine umum basın aracılığı ile de medeniyet dünyasına neşir ve ilanı" istihdam edilmekte idi<sup>64</sup>.

General Querette, 6 Ocak 1920 tarihinde, 1.500 kişilik bir kuvvetle tekrar Maraş'a gelmiştir.

<sup>58</sup> ATASE, K1. 257, D. 2/10, F. 4; Özalp, *Milli Mücadelenin...*, s. 87.

<sup>59</sup> Kerr, *a. g. e.*, s. 78; Burhan Cahit, *Gazinin Dört Süvarisi*, İstanbul 1932, s. 30.

<sup>60</sup> Abadi, *Türk Verdünü*, s. 25.

<sup>61</sup> *BTTD*, sayı 19, Eylül 1986, s. 13-14.

<sup>62</sup> BOA. HR. SYS. 2543-6/23

<sup>63</sup> BOA. HR. SYS. 2543-6/30

<sup>64</sup> BOA. HR. SYS. 2543-6/7-10. Maraş eşrafından ve Müslüman ulemasından dört yüz kişi adına Müftü Hacı Mehmed Efendi, Nakibüleşraf Mehmed Emin, Medrese-i İlmîye Müdürü Evliyaoğlu Halil, Zülkadriye oğlu Süleyman ve Bayezid oğlu Mehmed'in bu telgrafta imzaları bulunmaktadır.

Querette aynı gün şehrin ileri gelenlerini toplayarak memlekette güvenliği sağlama görevinin kendisine verildiğini hatırlatarak Türk Kuvâ-yı Milliyesi'ni eşkiya olarak nitelendirmiştir. Bunun üzerine Refet Hoca:

“Korumaktan ve medeniyetten söz ediyorsunuz. Halbuki Ermenilerin bizlere yaptığı fenalıkları bile önleyemiyorsunuz. Kadınlarımıza taarruz ettiler, birçok din kardeşimizi öldürdüler... Bir taraftan da Ermenileri silahlandırıyorunuz. Bu kadar işleri yapmaya gücünüz yetiyor da eşkiya dediğiniz Kılıç Ali'yi neden cezalandıramıyorsunuz?”<sup>65</sup> diye mukabelede bulunmuştur.

Daha sonra Maraş'dan hareket eden Fransız kuvvetleri Eloğlu'nun kuzeyinde Kılılı köyüne vardığı zaman Muallim Hayrullah emrindeki 60 kişilik Türk müfrezesinin pususuna düşmüştür. Meydana gelen çarpışmada 30 Fransız askeri esir alınmış, geri kalan Fransız kuvvetleri Maraş'a dönmek zorunda kalmıştır<sup>66</sup>. Bunun üzerine mücahidlere nasihatta bulunmak üzere bir heyet-i nâsiha gönderilmesi General Querette tarafından uygun görülmüştür. Mutasarrıf Vekili Cevdet Bey'in teklifi üzerine Belediye Reisi Bekir Sıtkı Bey, Jandarma Kumandanı Binbaşı İsmail Hakkı Bey, Mühendis Abdüllatif Bey ve Hocalardan Refet Efendi, Kara Küçükzâde Hacı Mustafa Efendi, Müderris Hafız Ali Efendi, Kocabaşzâde Hacı Efendi ve Dedezâde Mehmet Hilmi Bey'den meydana gelen bir heyetin gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Heyetin yola çıktığı sırada esir alınan Fransız kuvvetleri serbest bırakılmıştır<sup>67</sup>.

General Querette, 21 Ocak 1920'de, Maraş ileri gelenlerini kâragâhına davet etmiştir. Ancak onlar gelmeden önce tabur kumandanlarını toplayarak durum hakkında bilgi vermiş ve bütün kuvvetlerin harekete hazır bulundurulmasını istemiştir. Ayrıca verilecek işareten sonra şehirde işgal edilecek stratejik noktaları tayin etmiştir. Bu arada General, aynı gün Antep konvoyunun tamamen imha edildiği haberini almıştır. Bir süre sonra Maraş ileri gelenleri kâragâha gelmişlerdir. Heyette Mutasarrıf Vekili Cevdet Bey, Jandarma Kumandanı İsmail Abdüllatif Bey, Bayezidzâde Mehmet Bey, Müftü Hacı Mehmet Tefvik Efendi, Eytam Müdürü Refet Bey, Karaküçükzâde Hacı Mustafa Efendi, Hafız Ali Efendi, Şişmanzâde Arif Bey ve Kocabaşzâde Hacı Nuri Bey bulunuyordu<sup>68</sup>.

### Maraş milli mücadelesinin başlaması

Fransızlara göre, Maraş ileri gelenlerin Türk Kuvâ-yı Milliyesi ile ilgileri vardı ve onları tahrik ediyorlardı. Grup toplanır toplanmaz General tarafından tabur kumandanına emir gönderilerek hâkim noktalara el konulması emredilmiştir. Toplantı sırasında General Querette, Maraş ileri gelenlerini Fransız konvoyuna saldırıda suç ortaklığı ile itham etmiş, buna karşılık Maraş ileri gelenleri bu ithamı kabul etmeyerek olaylardan firarileri mesul tutmuşlardır. Ayrıca, Mondros Mütarekesi'nin ihlal edildiğini ileri sürmüşlerdir<sup>69</sup>. Görüşmeler sonunda General Querette söz konusu olaylar sebebiyle Mutasarrıf Vekili Cevdet Bey, Jandarma Komutanı İsmail Hakkı Bey, Mühendis Abdüllatif Bey, Belediye Reisi Bekir Sıtkı Bey, Kocabaş Hacı Nuri ve Şişmanzâde Arif Beyleri alıkoyarak diğerlerini serbest bırakmış ve onlardan gidip halka nasihat etmelerini istemiştir. Querette'nin konuşması bitince Hoca Refet Efendi söz alarak: “Burada kalanları halk sorar. Bu neticede galeyana sebep olur. Ya onları da salınız yahut biz de kalalım” demişse de faydası olmamıştır. Hoca Refet Efendi'nin itirazı kendisini haklı çıkarmıştır. Maraş ileri gelenlerinin Fransızlar tarafından tevkifi halkı galeyana getirmiştir. Bu arada bir Türk jandarmasının öldürülmesi de bardağı taşıran son damla olmuştur. Fransız askerlerinden bir grup, hükümet binasını işgal etmek için harekete geçince Kızılkırlık'ta siperde bekleyen Kuvâ-yı

<sup>65</sup> *TİH*, c. IV, s. 81; Coşar, *a. g. g.*, c. II, 8 Ocak 1920, nr. 204; Doğru, *a. g. m.*, sayı 257, s. 98-99.

<sup>66</sup> Kutlusoy, *a. g. m.*, s. 12; Doğru, *a. g. m.*, sayı 257, s. 97-98; Çoğalan-Kurtaran, *a. g. e.* 34-35.

<sup>67</sup> Karadağ, *a. g. e.*, s. 33; Özalp, *Milli Mücadelenin...*, s. 123.

<sup>68</sup> BOA. HR. SYS. 2544-1/3,4,14; Karadağ, *a. g. e.*, s. 38; Kerr, *a. g. e.*, s. 95; Doğru, *a. g. m.*, sayı 257, s. 99; Çoğalan-Kurtaran, *a. g. e.*, s. 35; Kutlusoy, *a. g. m.*, sayı 25; Nisan 1960, s. 12-13.

<sup>69</sup> BOA. HR. SYS. 2544-1/3,4,14; HR. SYS. 2543-8/15-21, 25; Kerr, *a. g. e.*, s. 95.

Milliye güçleri tarafından ateşle karşılanıp geri püskürtülmüşlerdir. Bütün Maraş'ta silah sesleri duyulmuş, Fransızlar her tarafta top ve tüfek ateşine başlamışlardır<sup>70</sup>.

Maraş Türk Kuvâ-yı Milliyesi karargâhı Bayezidli mahallesinde hükümet konağı yakınındaki Katipzâde Mehmet Efendi'nin evinin alt katında kurulmuştu. Kumandayı Heyet-i Merkeziye Reisi Arslan Bey eline alarak hareketi buradan idare etmeye başlamıştır<sup>71</sup>. Arslan Bey, savaşın başlamış olduğunu ilan eden bir bildiri yayınlarak halkı Fransızlara karşı koymaya çağırmıştır<sup>72</sup>. Arslan Bey bildirisinde şunları söylüyordu:

"Arkadaşlar, harp başlamıştır. Allah'ın inayeti, Peygamber'in ruhaniyeti, din kardeşlerin fedakârlığı ile her şey göze alınmıştır. Vatanımız, tek kişi kalıncaya kadar düşmana teslim olmayacaktır. Gayret bizden, yardım Allah'tandır...<sup>73</sup>".

Böylece, Maraş'ta Milli Mücadele başlamış bulunuyordu. 23 Ocak 1920 günü Ziyazâde Müftü Hacı Mehmet Efendi halkı Karababa Mescidi'nde toplayarak maneviyatı yüksetmek için kısa bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Maraş'ın kurtulacağından kimsenin şüphesinin olmaması gerektiğini, Allah'ın yardımının büyük olduğunu, cihad etmenin bütün müslümanlara farz olup namaz, oruç vb. ibadetlerden faziletli olduğunu ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile beraber hareket edip silaha sarılmak gerektiğini belirtti<sup>74</sup>.

Çatışmaların devam ettiği dönemde 28 Ocak 1920 tarihli Umum Maraş Livası Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti adına Elbistan Merkez Heyeti imzasıyla vilayete gelen telgraf sureti büyük üzüntü oluşturmuştu.

"Telgrafta Maraş'taki mezalim ve faciaya biran önce son verilmesi, ashab-ı kiram gibi iman eden Maraşlı din kardeşlerimizin altı gün altı gecedir susuz, uykusuz, sessiz ve huzursuz bir halde dümanın kahır, gazap yağdıran ve cehennemi andıran bin türlü eziyetleriyle kızgın arlan gibi pençeleşiyor. Maraş'ın şu anda tüm dünya sakinlerine bir fazilet dersi vermeye çalıştığı ve 20. Asırda ortaçağ zihniyeti ile Haç'a sağlamak istediği itibar ve ihtişam Müslümanların gök yüzündeki dinî simgesi olan eski ve nurlu hilalimize nasip olacaktır. Kardeşler gayret bizden yardım Allahtandır" temennisiyle son buluyordu<sup>75</sup>.

Fransızların kışlayı ve şehri top ateşine tuttukları, Ermeni askerleri ve savaş araçlarıyla donatılan Katolik ve Ermeni kiliselerindeki hakim noktalardan Müslümanlar üzerine aralıksız top ve mitralyöz atışları yaptıkları, binaların yıkıldığı ve yer yer yangınların çıktığı, çatışmaların ise yoğun bir şekilde devam ettiği belirtilmekte idi<sup>76</sup>.

Maraş'ın Fransızlarca kuşatma ve abluka altında tutularak katliam yapılmasını protesto için Silvan, Maden, Ilgın, Bodrum'dan telgraflar gönderilmişdir<sup>77</sup>.

4 Şubat 1920'de Maraş Evkaf Müdürü Evliya Efendi emrine verilen İmamoğlu Seyyid komutasındaki 30 kişilik Yarpuz çetesi, Ahır önündeki camide misafir edilmişlerdir. Çete, Kırklar kilisesini yakmakla görevlendirilmiştir. Evliya kuvvetleri Bedesten'i geri aldıktan sonra Taşhan'a yüklenmişlerdir. Düşmanın şehri top ateşine tutmasına rağmen Evliya kuvvetleri Taşhan'ı iyice sıkıştırmıştır. Ancak bu arada bir Cezayirli askerinin beyaz bayrak açarak "Ben Müslümanım" demesi üzerine, onu kurtarmak üzere ayağa kalkan Evliya Efendi, Çeçen Şahin ve Hafız Ökkeş Ermenilerin ateşi sonucu şehit olmuşlardır. Evliya Efendi'nin şehadeti milli kuvvetlerin maneviyatının bozulmasına ve dağılmasına sebep olmuştur. Ermeniler boşaltmaya mecbur oldukları yerleri tekrar ele geçirmişlerdir<sup>78</sup>. Ancak Şehit Evliya Efendi'nin arkadaşları hücumu

<sup>70</sup> BOA. HR. SYS. 2543-8/15-18; *TİH*, c. IV, s. 89.

<sup>71</sup> Karadağ, *a. g. e.*, s. 41.

<sup>72</sup> *TİH*, c. IV, s. 89.

<sup>73</sup> *TİH*, c. IV, s. 89; Kutlusoy, *a. g. m.*, sayı 25, s. 13.

<sup>74</sup> Akbiyık, *a. g. e.*, s. 180, Coşar, *a. g. g.*, 22 Ocak 1920, nr. 216.

<sup>75</sup> BOA. HR. SYS. 2543-12/21-22

<sup>76</sup> BOA. HR. SYS. 2544-4/7; HR. SYS. 2543-8/26-27.

<sup>77</sup> BOA. HR. SYS. 2544-8/4-5; HR. SYS. 2544-1/31; HR. SYS. 2544-6/24-25; HR. SYS. 2544-1/33-36.

<sup>78</sup> BOA. HR. SYS. 2544-8/25-27; Coşar, *a. g. g.*, c. II, 6 Şubat 1920, nr. 229; *Hizmet Gazetesi*, 6 Şubat 1953; *İrade-i Milliye*, 9

sürdürmeye karar vermişlerdir. Divanlı, Kanlıdere ve Çarşıbaşı mahallelerinde yangınlar çıkmış ve birçok yanarak harap olmuştur.

Maraş Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, masrafları karşılamak amacıyla yardım toplamaya başlamıştır. Fransızların durumdan şüphelenmemeleri için yardımlar hayır işleri için toplanıyormuş gibi gösterilmiştir<sup>79</sup>. Herkes durumuna göre yardımda bulunmuştur. Toplanan yardımlarla silah temin edilmiştir. Silah temininin bir başka yolu da Fransızların Antep ve Islahiye'den Maraş'a getirmekte oldukları cephane, silah ve erzakın yapılan baskınlar sonucunda ele geçirilmesidir. Buna ilaveten Fransızların şehri top ateşine tuttıkları bir esnada hükümet dairesindeki 600 silah da yağma edilmiştir.

Diğer taraftan, Maraş Kuvâ-yı Milliyesi, Pazarcık ve Elbistan civarı ile sağlam bir irtibat teşkil etmiştir. Telgraf telleri Ermeniler tarafından kesilmiş olmasına rağmen günü gününe her tarafa bilgi yetiştirilmekte idi. Bunun için hususi haber merkezleri kurulmuştur<sup>80</sup>.

9 Şubat 1920'de Fransız kuvvetleri şehri bombardımana devam etmişlerdir. Türk kuvvetlerinin bir kısmı dağılmıştır. Kalanlar ölümü göze alarak müdafaayı sürdürmüşlerdir. Ahali arasında teslim bayrağının çekileceği sözleri dolaşmaya başlayınca Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti halka metanet tavsiye etmiştir. Katliam korkusu büyük endişe ve sıkıntıya sebep olmuştur. Bu arada Maraş Jandarma Teğmeni Ahmet Hilmi Bey ile Polis Komiseri Cemil Bey ümitsizliğe düşerek şehri terketmişlerdir<sup>81</sup>.

### **Maraş'ın kurtuluşu ve istiklal madalyasının verilmesi**

22 gün süren Maraş savaşlarından sonra 11 Şubat 1920'de Fransızlar Maraş'ı boşaltmışlardır. 12 Şubat'ta Kılıç Ali Bey, Arslan Bey ve Yörük Selim Bey buluşarak Ermenilerin silahlarının teslimi için bir heyet seçmişlerdir. Heyette Jandarma Teğmeni Ramazan Bey, Karaküçük Hacı Mustafa Fatmalı Derviş Efendi, Vezir Hoca Efendi, Ali Rıza [Pişkin] Bey ve Efe Hasan Bey bulunuyordu. Amerikalı Dr. Wilson ve Mister Laymmen de ellerinde beyaz bayrakla Heyet-i Merkeziye'ye gelerek Ermeniler hakkında af dilediler. Teslim alınan Ermeniler 14 Şubat günü Amerikalılara devredildiler<sup>82</sup>.

Diğer taraftan, Meclis-i Mebusan'a Maraş faciaları hakkında bir takrir verilerek Maraş, Urfa, Antep ve çevresinde Fransız kuvvetleri içindeki Ermenilerin halka çeşitli mezâlimde bulunduğu, Maraş'ın Fransızlar ve Ermeniler tarafından top ve mitralyöz ateşine tutularak Türklerden pekçok kişinin şehit düştüğü ve şehrin yakıldığı belirtilip hale acilen bir son verilmesi için hükümetin teşebbüste bulunması istenmiştir<sup>83</sup>. Maraş'ta çarpışmalar sürerken Mustafa Kemal Paşa 10 Şubat 1920 tarihli yayınladığı bir tamimde şöyle diyordu:

“İnsaniyetin tüylerini ürpertecek zulümlere maruz kalan Maraşlı kardeşlerimizin ihtiyacını karşılamak ve imdatlarına yetişen kahraman Kuvâ-yı Milliye fertlerinin zaruri masraflarına medâr olmak üzere toplanacak yardımların Maraş Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi emrine ödenmek üzere Ziraat Bankası Elbistan Şubesi'ne gönderilmesi rica olunuyor<sup>84</sup>”.

Sonuçta Maraş'ın yarısı yanmış, büyük bölümü de tahrip olmuş ve harabeye dönüşmüştü. Çarpışmalarda ikiyüzü aşkın Müslüman ve beşyüzden fazla kişi de yaralanmıştır. Fransızlar ve Ermeniler Maraş'ta büyük bir katliam yapmışlardı. Bu katliam ve mezalim, yurdun dört bir

Şubat 1920, nr. 24; Özalp, *Milli Mücadenin...*, s. 200; Sertoğlu, *a. g. m.*, sayı 3061, Kerr, *a. g. e.*, s. 126; Kutlusoy, *a. g. m.*, sayı 27, Haziran 1960, s. 17-18; Karadağ, *a. g. e.*, s. 45.

<sup>79</sup> *Hizmet Gazetesi*, 12 Şubat 1937, sayı 34.

<sup>80</sup> Akbıyık, *a. g. e.*, s. 199.

<sup>81</sup> Özalp, *Milli Mücadenin...*, s. 222; Akbıyık, *a. g. e.*, s. 201.

<sup>82</sup> BOA. HR. SYS. 2544-9/48-49; Karadağ, *a. g. e.*, s. 55; Bağdatlıoğlu, *a. g. e.*, s. 122-123; Özalp, *Milli Mücadenin...*, s. 238.

<sup>83</sup> *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, c. I, Ankara 1992, 12 Şubat 1920, s. 99-100.

<sup>84</sup> Akbıyık, *a. g. e.*, s. 255-256.

yanından gönderilen telgraflarla kınanmıştı<sup>85</sup>.

Maraş'ta kazanılan zaferde halkın sebatı ve direnmesi büyük rol oynamıştır. Halk şehri terketmemiş, teşkilatlanmış ve işgale karşı koymuştur. Bu zaferle Sivas, Malatya, Elbistan ve Diyarbakır gibi merkezlerin işgali önlenmiştir. Şehir, T.B.M.M. tarafından istiklâl madalyasıyla ödüllendirilmiştir<sup>86</sup>. Maraş böylece kendini kurtaran şehir unvanını almıştır.

## **Maraş milli mücadelesinde kazalar**

### **Elbistan**

Maraş'ta olduğu gibi Elbistan'da da Fransız kuvvetlerine öncülük eden Ermeni çeteleri uğradıkları köyleri yakmış ve Müslüman ahaliyi katletmeye başlamışlardı. Bu durum aşırı heyecana yol açmış ve sonuçta silaha sarılmaya mecbur kalınmıştı. Maraş hükümet konağından Türk bayrağının alınarak Fransız bayrağının asılmasını protesto için Elbistan'da yapılan mitingle ilgili bir telgraf Hariciye Nezâreti aracılığıyla yabancı ülke temsilcilerine gönderilmiştir. Telgrafta özetle şu konulara yer verilmekte idi:

"Mütareke hükümlerinin ihlal edildiği, işgal alanlarının genişletildiği, işgal altına alınan yerlerdeki Ermenilerin çocuklarına varıncaya kadar silahlandırıldığı, Türk halkının hâlâ sulh konferansı hükümlerine bağlı kaldığı, İngiliz işgali gibi Fransız işgalinin de geçici olduğu, Osmanlı Hükümeti'nin hakimiyetinin geçerli olduğu, hükümet işlerine müdahale edilmeyeceği güvencesinin verilmesine rağmen milli bağımsızlık ve namusun gerçek sembolü olan hükümet binalarının resmî olmaktan çıkarılıp Fransız bayrağının çekilerek Fransız memurlarının tahsis edilmesini içine sindiremeyen Müslüman Türk halkı bunun cevabını sancağını yerine asarak gösterdiği... Bu sebeple bundan sonra reva görülmek istenen hakaretlere kayıtsız kalınmayacağı, milli varlık ve hayatini savunmaya kesin şekilde kararlı olan mazlum milletin beka ve bağımsızlık hakkına saygı gösterilerek tecavüzlere artık son verilmesi, aksi taktirde ortaya çıkacak kötü sonuçlardan Türk milletinin asla sorumlu olamayacağı" belirtilmiştir.

Bütün kaza ahalisinden 15.000 kişinin katılımı ile gerçekleşen mitingte alınan kararların altına Dr. Mustafa, Muallim Hayrullah, miting heyeti adına Maraş-Elbistan Teşkilatı Reisi Mehmet Efendi'ler imza atmışlardır<sup>87</sup>.

Maraş'ın işgali sebebiyle vilayetteki olaylar hakkındaki bilgiler Elbistan aracılığıyla elde ediliyordu.

Elbistan'dan Harbiye Nezareti'ne yazılan bir telgrafta:

"Elbistan'da halkın camiye toplandığı, bağlı buldukları mütareke şartlarını tanımayan ve zulüm yapanlardan Osmanlı Hükümeti'nin hesap sorması" istenmekteydi<sup>88</sup>.

### **Pazarcık**

Maraş müdafaasına her türlü desteği veren yerlerden biri de Pazarcık kazasıdır. Ermeni ve Fransızların inanılmaz saldırılarına karşı Pazarcık halkı da boş durmamış, büyük gayret ve fedâkârlık örnekleri göstermişlerdir. Pazarcık ileri gelenlerince Sadaret'e gönderilen bir telgrafta:

"Çete bahanesiyle Maraş ve civarındaki Ceceli köyü Fransızlarla, beraberlerindeki Ermeni çeteleri tarafından vahşi bir surette top ve saire ile tahrip edildiği ve birçok zayıt verildiği, Binbaşı Leon (De Ordens) ile Karabıyıklı köyüne gelen Fransız müfrezesinin parasız olarak

<sup>85</sup> BOA. HR. SYS. 2544-8/9-12; HR. SYS. 2544-14/19-20; HR. SYS. 2544-14/4-8; HR. SYS. 2544-8/19-21; DH. ŞFR. 106/117, 107/94

<sup>86</sup> Akbıyık, a. g. e., s. 304-305.

<sup>87</sup> Bkz. *Ermeni-Fransız İlişkileri...*, c. II, s. 262-264.

<sup>88</sup> BOA. HR. SYS. 2543-6/23; 2541-1/3,14,41.



istedikleri erzakın kendilerine verilmemesinden dolayı köy ahalisini silah kullanarak dövüp işkence yaptığı, Maraş'a giden bir Fransız müfrezesinin Karabıyıklı'dan gelmekte olan Jandarma Ali Çavuş'u katlettiği. Fransız askerlerinin Maraş'ta ikamet ettikleri Ahırdağı civarında köylere gitmekte olan iki müslümanı öldürdükleri, iki aydan bu yana Fransızlarca Maraş Ermenileri'nin açıkça silahlandırılmakta olduğu, bu köylere çete bahanesiyle anlatıldığı üzere yapılan ve devam etmekte olan vahşice davranışlar ve çete saldırılarının protesto edildiği, her tarafta bu gibi durumlara son verilmesi, bundan sonra meydana gelecek ve milli haklara dokunacak bu türlü davranışları tecavüz sayarak sorumluluğun saldırganlara ait olmak üzere hep beraber karşılık vermeğe mecbur olunacağı" son kez arz edilmekte idi<sup>89</sup>.

### Andırın

Maraş'ın Fransızlar tarafından işgali Andırın'da da geniş yankı bulmuştur. Hariciye Nezâreti'ne gönderilen bir telgrafta:

"Maraş'ta Fransızlarla birlikte silaha sarılan Ermenilerin bir kısmının Andırın'a kaçtığı ve buradaki Ermenilerin Müslümanları tahrike ve zaten kuşatılmış olan nahiyemizin halkını katliama başladıkları, çıkan çatışmalarda Müslüman ve Hıristiyanlardan birkaç kişinin öldüğü, son zamanlarda Kilikya'nın bağımsızlığı için Müslümanları imhaya hevesli olan Ermenilerin asayişi sağlamak maksadıyla işgalci devletlerin memurları tarafından silahlandırılıp Müslüman ahali üzerine saldırtılmalarının insanlık, uygarlık dünyası ve büyük devletler nezdinde çirkin görüleceğine kesinlikle itimat ederek huzur ve asayişi ihlâlden başka bir mahiyeti olmayan geçici işgallere son verilmesini ve halkın çoğunluğunun hak ve hürriyetlerinin korunması temenni edilerek bu gibi istenilmeyen durumların ortaya çıkması" protesto edilmekteydi<sup>90</sup>.

Doğrudan işgale uğramadığı halde gerek lojistik ve askerî destek ve gerekse diğer maddî ve manevî yardımlarda bulunan Elbistan, Göksun, Pazarcık ve Andırın kazalarında Kuvâ-yı Milliye teşkilatlarının kurulmasında en büyük katkıyı Kılıç Ali Bey sağlarken, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin başında ve yönetim kurullarında da yine ağırlıklı olarak din adamları yer almışlardır.

<sup>89</sup> BOA. HR. SYS. 2544-1/27-30. Bu telgrafta: Müftü Veli, Eşraftan Batumlu Reisi Hacı Mehmed, Atmalı(?) Aşireti Reisi Paşa, Ovacık eşrafından Ali, Çerkez ümerasından Mahmut, Boz Ağaoğlu Şeyh'in imzaları bulunmaktadır.

<sup>90</sup> BOA. HR. SYS. 2544-12/13-14. Andırın Müdafaa-i Hukuk Reisi Hacı, Aza Ali, Aza Musa, Aza Süleyman Efendilerin telgrafta imzaları bulunmaktadır.